

DARIUSZ ZAŁĘGA

<https://orcid.org/0000-0003-4929-0742>

DOI: 10.63903/ZaranieSlaskie.10.10

Zapomniane źródła do historii społecznej regionu. Wokół książki Władysława Sali *Młódzież robotnicza na Górnym Śląsku. Rok 1937 – próba raportu*

Artykuł recenzyjny

Sala, W. (1988). *Młódzież robotnicza na Górnym Śląsku. Rok 1937 – próba raportu*. Śląski Instytut Naukowy (ss. 209)

Słowa kluczowe: Śląsk, Katowice, młodzież, bezrobocie, robotnicy

Streszczenie

Badania Władysława Sali dotyczące postaw śląskiej młodzieży lat 30. wskazują na dokonujące się wówczas przemiany społeczne i rozwijające się konflikty. Były to jedyne badania ankietowe przeprowadzone w autonomicznym województwie śląskim. Autor recenzji podkreśla, że podobnych źródeł do historii społecznej Śląska jest o wiele więcej, choć nie są wykorzystywane w historiografii regionu.

Forgotten sources of social history of the region.

Around the book by Władysław Sala

Młódzież robotnicza na Górnym Śląsku. Rok 1937 – próba raportu

Keywords: Silesia, Katowice, youth, unemployment, workers

Summary

Władysław Sala's research on the attitudes of Silesian youth in the 1930s indicates the social changes taking place at that time and the developing conflicts. These were the only surveys conducted in the autonomous Silesian Voivodeship. The author of the review emphasizes that there are many more similar sources for the social history of Silesia, although they are not used in the historiography of the region.

Bez liczb i konkretnych danych trudno pisać o historii, a tym bardziej historii społecznej. Za suchymi liczbami kryją się zmiany społeczne, trendy polityczne lub po prostu ludzie. Tym bardziej jest to widoczne w przypadku wyników i analiz dawnych badań ankietowych. Na Górnym Śląsku najsłynniejszą pracą z tego nurtu jest *Antagonizm polsko-niemiecki w osadzie fabrycznej „Kopalnia” na Górnym Śląsku*, efekt badań Józefa Chałasińskiego, które w latach 30. prowadził w Murckach

(Chałasiński, 1935). Co dziwne, ta publikacja nie doczekała się reedycji ani w PRL-u, ani później. Niestety, w pożodze wojennej zaginęło kilkaset wspomnień Ślązaków, które napłynęły na konkurs ogłoszony w 1934 roku przez poznański Instytut Socjologiczny. W tym przypadku nie udało się ich przeanalizować, gdyż – jak pisano na łamach „Przeglądu Socjologicznego” – „wykorzystanie materiału śląskiego napotyka jednak na poważne trudności spowodu braku dostatecznych funduszy” (S.K., 1936, s. 289-290). Dużo wcześniej, bo w 1907 roku, bliski socjaldemokracji badacz Adolf Levenstein rozesłał ankiety z pytaniami do kilku tysięcy działaczy robotniczych z całych Niemiec. Pytania dotyczyły pracy, płac, polityki, rodziny, alkoholu, wiary w Boga czy... chodzenia do lasu. Odpowiedziało ponad 5 tys. osób, a podsumowanie tej inicjatywy zawarto w książce *Die Arbeiterfrage* (Levenstein, 1912). W żadnej pracy dotyczącej historii regionu nie ma śladu, aby ktoś się na nią powoływał, a szkoda, bo w gronie respondentów było 502 górników ze Śląska. Zapewne byli to głównie robotnicy z Zagłębia Wałbrzyskiego, ale w cytowanych odpowiedziach pojawiało się także uściślenie – *Oberschlesien*. Publikacja, której poświęcam ten tekst, wpisuje się w taki nurt – łączący tabele z analizą, a poza tym podobnie zapomniane.

Wertując materiały Śląskiego Archiwum Naukowego w Archiwum Państwowym w Katowicach, natrafiłem na przygotowaną do druku pracę Władysława Sali pod tytułem *Młodzież robotnicza na Górnym Śląsku. Rok 1937 – próba raportu*. Sądziłem, że odkryłem zapomniany skarb z punktu widzenia regionalnej historii. Okazało się jednak, że w 1988 roku praca ta ukazała się ze wstępem Antoniego Gładysza (Sala, 1988). Niestety, i ona okazała się zapomniana dla śląskiej historiografii, a już samo to tłumaczy, dlaczego warto zrecenzować książkę, która pojawiła się prawie 40 lat temu. Podobnie zresztą zapomniany jest jej autor – pedagog sytuujący się na lewicy sanacyjnej i współorganizator Oddziałów Młodzieży Powstańczej oraz świetlic dla bezrobotnej młodzieży w Katowicach.

Władysław Sala w połowie lat 30. przeprowadził badania ankietowe wśród 111 młodych ludzi – w połowie uczestników obozu letniego Oddziałów Młodzieży Powstańczej w Nierodzimiu koło Skoczowa, a w połowie bywalców katowickich świetlic dla bezrobotnych. Ankieta liczyła aż 147 pytań na najróżniejsze tematy, m.in. „Czy jesteś zadowolony z życia?”, „Czy chodzisz do kościoła? Jak często?”, „Czy wykorzystujesz czas bezrobocia?”, „Jakie czytasz gazety”, a nawet „Ile masz ubrań dobrych? Zniszczonych?”. Obraz, jaki wynika z ankiety, daleki jest od triumfalizmu ówczesnej ekipy rządzącej Polską, ale też od konserwatywnej wizji Ślązaków. Oczywiście jest to próba przeprowadzona na bardzo małej liczbie osób, ale... nie mamy innej. Przykładowo, w 1927 roku Urząd Wojewódzki w Katowicach zablokował możliwość przeprowadzenia na Śląsku badań zainicjowanych przez warszawski Instytut Gospodarstwa Społecznego, który postawił sobie jako cel „monografię możliwie pełną warunków życia robotniczego w Polsce” (*Warunki życia robotniczego w Warszawie, Łodzi i Zagłębiu Dąbrowskim w świetle ankiet z 1927 roku*, 1929).

Co znaczące, kwestionariusz nie zawierał pytań o narodowość. Jak pisał Sala, wśród „świetliczan” zdarzały się jednak wypowiedzi w stylu „Jest źle, ale będzie lepiej, bo Hitler przyjdzie i robi porządek”, „Zobaczycie, że znowu będzie plebiscyt, a wtedy byda wiedziół, za kim welować” (Sala, 1988, s. 26). Świetnie przyczyny sukcesu hitlerowskiej propagandy opisała Halina Krahelska w swojej powieści „Zdrada Heńka Kubisza”, której pierwsze wydanie ukazało się również w 1937 roku. Jeden

z bohaterów tej książki mówił: „Władze nasze w końcu pozamykają te hitlerowskie komórki. Ludzi niewinnych, tylko głupich, siła do więzienia polskiego wtedy trafi... Za co? Za głupotę, za nędzę, za te wieczne nadzieje” (Krahelska, 1956, s. 353).

Sala dostrzegał różnice między młodzieżą z OMP i tą ze świetlic. „Położenie materialne grupy świetlicowej jest na ogół gorsze. Świadczą o tym jej warunki mieszkaniowe, odżywianie się, stan odzieży. Rodzi to negatywny stosunek do życia społecznego, rezygnację z ambicji dalszego szkolenia się, poszukiwania pracy, bo – jak mówią respondenci – »i tak szkoda łożenia po próżnicy«” (Sala, 1988, s. 33). Prowadziło to do konfliktów na tle politycznym: „Ompiacy uważają niekiedy świetliczan za »chacharów i komunistów« [...] Świetliczanie natomiast posądzali ompiaków o sympatie faszystowskie i pomoc »burżujom«” (Sala, 1988, s. 145). Nie dziwi więc, że różniło ich także podejście w odpowiedziach dotyczących sposobów uzdrowienia gospodarki. Wśród świetliczan przeważał radykalizm – „trzeba zmienić ustrój” – a młodzieńcy z OMP byli bardziej zachowawczy – „wyszukać błędy, by je poprawić” (Sala, 1988, s. 119).

Na Górnym Śląsku dostrzegalne były już podobne zmiany postaw społecznych. Także w 1937 roku Roman Lutman, dyrektor Instytutu Śląskiego, pisał: „Powstają w obrębie tego społeczeństwa własne klasy społeczne: własny polski przemysł i kapitalizm, polski stan średni, polska inteligencja, polska biurokracja. Wskutek tego zanika stopniowo dawny antagonizm społeczny na tle narodowym. Na jego miejsce występują normalne przeciwieństwa społeczne w obrębie jednej narodowości. Zamiast dawnego konfliktu między polskim robotnikiem a niemieckim kapitalistą powstaje konflikt między polskim robotnikiem a polskim kapitalistą, a raczej polskim przedstawicielem kapitału międzynarodowego, gdyż obecnie kapitał obcy na zewnątrz występuje pod postacią polskich dyrektorów i polskich inżynierów” (Lutman, 1937, s. 32).

W tle następował zresztą proces laicyzacji młodego pokolenia. „Od kilku lat obserwujemy pewne zmiany w obrazie życia religijnego na Śląsku. Składa się na to wiele przyczyn, oddziałujących przede wszystkim na młodzież, w tym także i bezrobocie. Dawne stosunki patriarchalne w rodzinach i wioskach śląskich ulegają poważnym zmianom. Obok czci i poszanowania »farorza« pojawiają się w stosunku do niego głosy krytyczne” (Sala, 1988, s. 134).

Ponad połowa ankietowanej młodzieży ze świetlic dla bezrobotnych żądała „zmiany ustroju przez sprawiedliwy podział dóbr społecznych, wywłaszczenie kapitalistów, zlikwidowanie kapitałów prywatnych i wprowadzenie ustroju socjalistycznego [...]”. Radykalizm społeczny młodzieży śląskiej ujawnił się nie tylko w zakresie spraw gospodarczych, ale i kulturalnych, religijnych, narodowych, stając się coraz bardziej widocznym rysem odróżniającym postawy młodych od postaw starszego pokolenia” (Sala, 1988, s. 147). Ślady tego radykalizmu można dostrzec w późniejszych – już z czasów wojny – raportów Delegatury Rządu na Kraj: „Jeżeli chodzi o przewidywania na przyszłość, to społeczeństwo polskie na Śląsku jest zgodne co do tego, że wszyscy mogą na Śląsk przyjść i rządzić, aby tylko nie sanacja. Mogą być nawet najsłabsi bolszewicy, byle nie sanatorzy” (cyt za: Hrebenda, 1972, s. 20). To tłumaczy poparcie części robotników śląskich po 1945 roku dla dokonujących się wówczas przemian.

Sam Władysław Sala przeżył wojnę. Wraz z żoną uratowali 500 Żydów z getta warszawskiego, za co uhonorowano ich tytułem Sprawiedliwych wśród narodów

świata. Walczył w powstaniu warszawskim. W PRL-u wciąż zajmował się kwestią edukacji „trudnej młodzieży”. Warto przywrócić pamięć nie tylko o jego książce, ale i o nim samym.

Bibliografia

- Chałasiński, J. (1935). *Antagonizm polsko-niemiecki w osadzie fabrycznej „Kopalnia” na Górnym Śląsku*. Dom Książki Polskiej.
- Hrebenda, A. (1972). Rola polityczna śląsko-dąbrowskiej klasy robotniczej w okresie XXV-lecia PRL. W W. Mrozka (Red.), *Klasa robotnicza woj. katowickiego w ćwierćwieczu Polski Ludowej* (s. 11-37). Śląski Instytut Naukowy.
- Krahelska, H. (1956). *Zdrada Heńka Kubisza*. Wydawnictwo „Śląsk”.
- Levenstein, A. (1912). *Die Arbeiterfrage*. Verlag Ernst Reinhardt.
- Lutman, R. (1937). Oblicze Śląska. *Strażnica Zachodnia*, 13(1), 17-34. <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/401596/edition/316987/content?ref=struct>
- S.K. (1936). Sprawozdanie z konkursu na życiorys Ślązaka. *Przegląd Socjologiczny*, 4(1-2), 289-291. <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication//295656/edition/279354>
- Sala, W. (1988). *Młodzież robotnicza na Górnym Śląsku. Rok 1937 - próba raportu*. Śląski Instytut Naukowy.
- Warunki życia robotniczego w Warszawie, Łodzi i Zagłębiu Dąbrowskim w świetle ankiet z 1927 roku.* (1929). Instytut Gospodarstwa Społecznego. <https://www.sbc.org.pl/publication/454549>
- Zalega, D. Władysław Sala – zapamiętajcie to nazwisko. Katowiczanie, który ratował Żydów z getta. Ślązg.pl <https://www.slazag.pl/dariusz-zalega-zapamietajcie-to-nazwisko-wladyslaw-sala-slazak-ktory-ratowal-zydow-z-getta>